

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

۲۷۶۵۳

بسم الله الرحمن الرحيم

دانشگاه تهران
دانشکده حقوق و علوم سیاسی

موضوع پایان نامه: بررسی مشارکت سیاسی زنان در روند
انقلاب اسلامی ایران

برای دریافت درجه کارشناسی ارشد علوم سیاسی

استاد راهنما: جناب آقای دکتر احمد نقیب زاده

استاد مشاور: سرکار خانم دکتر نسرين مصفا

نگارش: محمد حسین حافظیان

۷۴۴۲۹

شهریور ۱۳۷۸

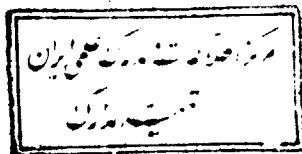
۲۷۶۵۳

به مادرم ؛

و به همهٔ زنانی که در روند

انقلاب اسلامی ایران

به شهادت رسیدند.



صفحه

فهرست

۸

پیش‌گفتار

۱۰

دیباچه

فصل نخست : وضعیت زنان ایرانی تا هنگام انقلاب

گفتار نخست : وضعیت سیاسی زنان در دوره پیش از انقلاب

۱۶

درآمد

۱۷

عهد باستان

۱۸

عصر پس از ورود اسلام

۲۰

دوران معاصر

۲۲

عصر مشروطیت

۲۴

دوران رضا شاه

۲۵

عصر پهلوی دوم

۲۹

خلاصه

۳۰

یادداشتها

گفتار دوم : وضعیت اجتماعی - حقوقی زنان تا هنگام انقلاب

۳۲

درآمد

۳۳

زن ایرانی در عهد باستان

۳۴

از عهد باستان تا عصر معاصر

۳۶

زنان ایرانی در سده نوزدهم

۳۷

عصر رضا شاه

۳۹

دوره محمد رضا شاه

۴۰	خلاصه
۴۲	یادداشتها

گفتار سوم : تاریخچه فعالیت‌های سیاسی - اجتماعی زنان ایرانی

۴۴	درآمد
۴۵	نهضت تنباکو
۴۶	جنبش مشروطیت
۴۸	پیامدهای نهضت مشروطیت
۴۹	فعالیت‌های زنان در عصر رضا شاه
۵۰	تحركات پس از شهریور ۱۳۲۰
۵۱	خلاصه
۵۲	یادداشتها

فصل دوم : سیاست‌های رژیم پهلوی و زنان

گفتار چهارم : شبه‌نوسازی و پیامدهای آن

۵۵	درآمد
۵۵	نوسازی یا شبه‌نوسازی
۵۷	اقدامات نوسازی
۵۸	ایدئولوژی تمدن بزرگ
۶۰	نوسازی و سرکوب سیاسی
۶۲	آثار نوسازی بر زنان
۶۴	خلاصه
۶۶	یادداشتها

گفتار پنجم : سازمانهای دولتی زنان

۶۸	درآمد
۶۹	سازمانهای دولتی تا دهه ۱۳۴۰
۷۰	تشکیل سازمان زنان ایران
۷۱	ساختار و اهداف سازمان
۷۲	سازمان زنان و فعالیتهای سیاسی
۷۳	اقدامات سازمان زنان
۷۸	خلاصه
۷۹	یادداشتها

گفتار ششم : سیاستهای فرهنگی و مشکلات انطباق

۸۱	درآمد
۸۱	بیگانگی حکومت از جامعه
۸۳	تبلیغات بر ضد حجاب
۸۵	الگوی تازه زن ایرانی
۸۶	واکنشها در برابر الگوی تازه
۸۹	خلاصه
۹۰	یادداشتها

فصل سوم : زنان و روند انقلابی

گفتار هفتم : طرح الگوی زن مسلمان

۹۲	درآمد
۹۳	بیجویی برای الگوی اسلامی زنانگی

۹۴	آموزه‌های علی شریعتی درباره‌ی زنان
۹۷	فاطمه (س)؛ الگوی زن مسلمان
۱۰۱	خلاصه
۱۰۳	یادداشتها

گفتار هشتم : احیای آموزه‌های انقلابی اسلام

۱۰۵	درآمد
۱۰۵	رویکرد به اسلام
۱۰۷	اسلام‌گرایی؛ بعنوان دفاع در برابر تغییر
۱۰۹	اسلام‌گرایی؛ بعنوان آینده بهتر
۱۱۲	اسلام‌گرایی؛ بعنوان رد غرب‌گرایی
۱۱۴	خلاصه
۱۱۶	یادداشتها

گفتار نهم : همگامی با نهضت عمومی مخالفت

۱۱۸	درآمد
۱۱۹	ریشه‌های مخالفت همگانی
۱۲۱	همگامی صرف با مخالفت عمومی
۱۲۴	استقلال در عین همگامی
۱۲۵	خلاصه
۱۲۷	یادداشتها

فصل چهارم : اشکال مشارکت و نقش آفرینی زنان در انقلاب

گفتار دهم : تظاهرات و اعتصاب

۱۳۰	درآمد
۱۳۱	تظاهرات توده‌ای
۱۳۵	اعتصابات
۱۳۷	خلاصه
۱۳۸	یادداشتها

گفتار یازدهم : حجاب ؛ ابزار مبارزه

۱۳۹	درآمد
۱۳۹	حجاب ؛ نماد مخالفت
۱۴۳	حجاب ؛ انتخاب تازه
۱۴۵	خلاصه
۱۴۷	یادداشتها

گفتار دوازدهم : مبارزه مسلحانه

۱۴۸	درآمد
۱۴۹	جنبشهای مسلحانه اسلامی
۱۵۰	جنبشهای مسلحانه چپ‌گرا
۱۵۲	خلاصه
۱۵۳	یادداشتها
۱۵۴	سخن پایانی : نتیجه‌گیری

کتابنامه

۱۶۱	الف - منابع فارسی
۱۶۶	ب - منابع انگلیسی

پیش‌گفتار

فقدان و کاستی هر گونه پژوهش سودمند و علمی درباره انقلاب اسلامی ایران و نیز دیگر ابعاد مسائل اجتماعی و سیاسی ایران بر کسی پوشیده نیست. این پژوهش نیز با این قصد صورت گرفته است که به گوشه‌ای از این نیاز پاسخ دهد و یکی از ابعاد ناشناخته انقلاب اسلامی ایران را مورد کاوش قرار دهد.

در این پژوهش تلاش گردیده است که در حد امکان به منابع دست اول موجود درباره انقلاب اسلامی رجوع شود. برای نمونه برای نگارش برخی از فصلهای این پژوهش به مطالعه بسیاری از مجلات و روزنامه‌هایی که در زمان پهلوی منتشر می‌گشته‌اند و به نوعی به مسائل زنان مربوط می‌گشته‌اند مبادرت شده است. همچنین درباره سازمانها و نهادهایی که در این پژوهش مورد کاوش قرار گرفتند تلاش گردید که به اساسنامه‌ها و برخی از گزارشهای دست اول مربوط به اقدامات آنها مراجعه شود. البته این کار بدلیل اینکه اساساً این گونه منابع به سختی در اختیار پژوهشگران قرار می‌گیرند بسیار دشوار بوده است.

دیگر آنکه نگارنده این امر را مفید دانست که درباره مسأله پژوهش خود با برخی از صاحب‌نظران مسائل زنان که در ایران و یا خارج از کشور به سر می‌برند، به مکاتبه یا مصاحبه بپردازد و نظرات آنها را درباره موضوعات مورد پژوهش جویا شود. خوشبختانه نگارنده، توانسته است از امکانات پست الکترونیک در این زمینه بسیار بهره ببرد و با برخی از پژوهشگران از راه‌های بسیار دور تماس برقرار سازد. در این زمینه باید از خانم دکتر نیره

توحیدی، پروفیسور نیکی کدی، خانم دکتر هاله افشار و خانم دکتر مهناز افخمی بسیار سپاسگزار بود. همچنین نگارنده خود را موظف می‌داند از خانم دکتر پروین پایدار و خانم دکتر گیتی نشأت - که امکان برگزاری جلسات مصاحبه نگارنده را با خود فراهم آوردند - قدردانی نماید.

استادان بزرگوار اینجانب، جناب آقای دکتر نقیب‌زاده و سرکار خانم دکتر مصفا در اصلاح نوشته‌های نگارنده زحمات بسیاری کشیدند و در کل مدت زمان تهیه پایان‌نامه، همیشه باروی باز پاسخگویی پرسشها و حل‌کننده مشکلاتی بوده‌اند که نگارنده با آنها روبرو می‌گشته است. سپاس از زحمات آن دو بزرگوار بر نگارنده واجب و ضروری است، هر چند بطور طبیعی مسؤولیت هر گونه خطا و کاستی در این پایان‌نامه همچنان بر عهده خود نگارنده می‌باشد.

نگارنده در طول مدت تهیه پایان‌نامه از خدمات و محبت‌های برخی از عزیزان بهره‌مند بوده است که تنها به ذکر نام برخی از آنها می‌پردازد. جناب آقای دکتر کاظم ایزدی در مدت بیش از یک سال کارآموزی عملی اینجانب نزد ایشان سهم بزرگی در آموزش روشهای عملی انجام تحقیق به اینجانب داشته است. همچنین آقای بهرام مستقیمی، خانم شایان و خانم جلایری از کتابخانه دانشکده حقوق و علوم سیاسی نقش مهمی در تهیه منابع و اسناد کمیاب برای اینجانب داشته‌اند. آقای دکتر سید داوود آقایی همیشه پشتیبان اینجانب در انجام این پژوهش و دیگر فعالیت‌های دانشگاهی بوده است و نگارنده همیشه خود را وامدار الطاف ایشان می‌داند. آقای احمد جانسیز در ارائه خدمات پست الکترونیک و اینترنت، بسیار یاور اینجانب بوده است. خانم مریم هاشمی نیز در تایپ و تهیه نسخه چاپی پایان‌نامه متحمل زحمات بسیاری شده است. سرانجام باید از برادر و خواهرانم قدردانی کنم که همواره در طول تحصیل مرا مورد تشویق و پشتیبانی خویش قرار داده‌اند.

در پایان نگارنده امیدوار است که با ارائه این پژوهش گامی بسیار کوچک در راه افزودن بر دانش علمی موجود در زمینه انقلاب اسلامی ایران برداشته باشد.

دیباچه

طرح مسأله

بی‌گمان انقلاب اسلامی ایران، یکی از بزرگترین و شگفت‌انگیزترین پدیده‌های سیاسی سده بیستم بوده است. به دلیل همین ویژگی منحصر بفرد این انقلاب، که ناشی از پیش‌بینی ناپذیری و نیز دخالت بسیار عنصر مذهب در این انقلاب، در عصر غیر مذهبی شدن روزافزون کشورهای دیگر جهان بود، پژوهش‌های نسبتاً زیادی چه در ایران و چه در دیگر کشورها و مراکز پژوهشی جهان درباره این پدیده صورت گرفته است. لیکن آنچه در این پژوهشها بسیار کم به چشم خورده است، بررسی نقش و علل ورود زنان به صحنه انقلاب اسلامی بوده است. این کاستی در حالی همچنان باقی است که درباره بیشتر گروه‌های دیگر شریک در امر انقلاب، پژوهشهایی کم و بیش صورت گرفته است.

با توضیحات بالا، می‌توان گفت که زنان ایرانی مبهم‌ترین و کاوش‌نشده‌ترین نقش را در میان همه گروه‌های شریک در انقلاب داشته‌اند. متأسفانه این ابهام و نارسایی پس از گذشت بیست سال از انقلاب همچنان به گونه‌ای پابرجاست. زیرا اندک آثاری نیز که بطور پراکنده و تصادفی به این مقوله پرداخته‌اند، از طرح یک رشته عبارات کلی مبنی بر اینکه مثلاً «زنان نقش زیاد یا مؤثری داشتند»، فراتر نمی‌روند و چگونگی ایفای این نقش و به ویژه عوامل تأثیرگذار بر مشارکت آنان در صحنه انقلاب را نکاویده باقی می‌گذارند. دیگر اینکه برداشت

نادرستی که در برخی از همین مطالعات پراکنده مطرح می‌شود این است که به گونه‌ای القاء می‌شود مشارکت زنان در انقلاب اسلامی، تنها بازتاب پیروی و تبعیت آنان از مردان بوده است و به سخن دیگر وجه مستقلی برای مشارکت آنان در نظر گرفته نمی‌شود.

لیکن نگارنده بر سر آن است که با انجام این پژوهش، بطور ژرفانگر، عوامل ورود زنان را به روند انقلاب بررسی نماید و نیز نشان دهد که جدا از اینکه این مشارکت بازتاب همان عوامل کلی تأثیرگذار بر همه افراد جامعه (مردان و زنان) بوده، عوامل خاص جنسیتی چه نقشی در این امر داشته است. دیگر اینکه با این پژوهش از کلی‌گوییهای متداول در زمینه صرف نقش داشتن زنان فراتر رفته، کیفیت و اشکال این نقش‌آفرینی را در میان اقشار مختلف اجتماع زنان مورد بررسی قرار دهد.

سوالات پژوهش

سوال اصلی پژوهش این است که چه عواملی موجب مشارکت گسترده زنان در روند انقلاب اسلامی گردید.

سوالات فرعی پژوهش عبارتند از اینکه آیا مشارکت زنان در انقلاب صرفاً "بازتاب پیروی از مردان بوده است و یا اینکه ویژگی مستقل داشته است؟
نوع مشارکت زنان در انقلاب به چه صورت بوده است؟ (بسیجی یا داوطلبانه، اشکال صلح‌آمیز و یا همچنین خشونت‌بار)

نقش و سهم زنان در پیروزی انقلاب اسلامی چه بوده است؟
کدام یک از اقشار جامعه زنان، فعالترین نقش را در انقلاب داشته‌اند؟

فرضیات پژوهش

فرضیه اصلی پژوهش این است که مشارکت گسترده زنان در انقلاب اسلامی ایران ناشی

از شکاف میان انتظارات زنان و امکانات نظام سیاسی بوده است.

این فرضیه بدین معنی است که بخاطر پیدایش برخی جریانهای اجتماعی در ایران پیش از انقلاب، به ویژه روند شبه‌نوسازی رژیم پهلوی، یک رشته خواسته‌ها و انتظارات از سیستم سیاسی پیدا شد. ولیکن ناتوانی و یا بی‌تمایلی نظام سیاسی برای پاسخ‌گویی به آن خواسته‌های زنان منجر به ایجاد وضعیت انقلابی و ورود و مشارکت زنان در روند انقلاب گردید. البته مسأله شکاف ارزشی و فرهنگی میان نظام سیاسی و زنان مسلمان ایرانی نیز در زیر همین عنوان کلی شکاف گنجانده شده است.

از فرضیات فرعی پژوهش می‌توان به اینها اشاره کرد؛ مشارکت گسترده زنان در انقلاب اسلامی بر اثر احیای آموزه‌های انقلابی اسلام بوده است.

دیگر آنکه مشارکت گسترده زنان در انقلاب اسلامی سیمای مستقلانه‌ای داشته است و نه

صرفاً پیروی از مردان.



تعریف مفاهیم

در تعریف انقلاب می‌توان گفت که «انقلاب، تغییر سریع، بنیادین و خشونت‌آمیز در ارزشها، اسطوره‌ها، نهادهای سیاسی، ساختار اجتماعی، رهبری، فعالیتها و سیاستهای حکومت در جامعه است». این تعریف به نتایج انقلاب اشاره دارد، اما از آنجا که پژوهش کنونی به مشارکت زنان در فرایند انقلاب اشاره دارد، می‌توان گفت که «فرایند انقلاب، گسترش مشارکتهای سیاسی سازمان یافته کم و بیش آشکار و غیرقانونی در خارج از نهادهای موجود برای تحمیل خواسته‌ها می‌باشد».

مسأله شکاف میان انتظارات زنان و امکانات نظام سیاسی را نیز می‌توان چنین تعریف کرد که در نتیجه شبه‌نوسازی در اواخر عصر پهلوی و نیز افزایش سطح سواد و برخی از دیگر عوامل، اکثریت زنان ایرانی خواستار بهبود در وضعیت خود گشته بودند و خواسته‌ها و انتظاراتی را از سیستم سیاسی داشتند، لیکن نظام سیاسی پهلوی به دلیل برخی مسایل از

جمله ساختار پدرسالاری حکومت از پاسخ به آن خواسته‌ها ناتوان بود و همین مسأله موجبات ظهور ایدئولوژی انقلابی را در میان زنان و ورود آنان را به صحنه مبارزات انقلابی هموار ساخت.

مشارکت سیاسی نیز به هر گونه رفتاری اطلاق می‌شود که بر سیستم سیاسی تأثیر می‌گذارد، یا قصد تأثیر گذاردن بر آن را دارد. طبیعتاً مشارکت سیاسی در اوضاع عادی در چارچوب سیستم سیاسی صورت می‌گیرد، ولیکن از آنجا که در این پژوهش هدف، بررسی مشارکت زنان در روند انقلاب اسلامی است، طبیعتاً آن رفتارهایی را دربرمی‌گیرد که در جهت واژگون‌سازی سیستم سیاسی پهلوی صورت گرفته است و از این رو اعمالی همچون تظاهرات سیاسی، اعتصابات، و همچنین نبردهای مسلحانه و انواع دیگر مشارکت براندازنده را دربرمی‌گیرد.

منظور از روند انقلاب اسلامی نیز همه جریاناتی است که از سال ۱۳۵۶ آغاز گردید و با اوج گرفتن سرانجام در ۲۲ بهمن ۱۳۵۷ به پیدایش انقلاب اسلامی ایران انجامید. بدین ترتیب نقش زنان به معنی موقعیت و یا عملکردی است که زنان در روند انقلاب اسلامی داشته‌اند و در جهت کمک به سرنگون‌سازی رژیم پهلوی بوده است.

روش تحقیق و گردآوری داده‌ها

از آنجا که موضوع مورد بررسی در گذشته روی داده و به پایان رسیده است برای انجام پژوهش از روش تحقیق تاریخی استفاده شده است.

برای گردآوری داده‌ها از آمیزه‌ای از روشهای گوناگون استفاده شده است.

رجوع به منابع دست اول، اصلی‌ترین منبع کسب اطلاعات می‌باشد. این منابع، اساسنامه‌های برخی سازمانها و تشکیلات به ویژه سازمان زنان ایران، و همچنین دیگر اسناد، مدارک و گزارشها و نشریات آنها است. قوانین و آیین‌نامه‌های مصوب پیش از انقلاب که در ارتباط با زنان می‌باشد، نیز مورد بررسی قرار گرفت.

دومین شیوه دستیابی به اطلاعات مصاحبه می‌باشد. این مصاحبه‌ها به جهت آگاهی از اوضاع زنان در پیش از انقلاب و اطلاع از نظرات زنان صاحب‌نظر درباره مسائل زنان ایران صورت گرفته است. بدین ترتیب سوالات اصلی پژوهش با برخی از زنانی که خود درباره زنان ایران و نقش آنان درباره انقلاب اسلامی به مطالعه پرداخته‌اند، مطرح و با آنان به بحث گذارده شده است.

سومین منبع گردآوری داده‌ها نیز استفاده از منابع دست دوم، یعنی کتابها و مقالاتی بوده است که درباره وضعیت زنان ایرانی پیش از انقلاب و یا سیاستهای رژیم پهلوی درباره زنان نگاشته شده است. برای این منظور از بیشتر منابع فارسی و انگلیسی موجود درباره این موضوع استفاده شده است.